Mâtürîdî Kelamcısı Ali b. Osman el-Ûşî'nin *el-Emâlî*'sinde Telmihte Bulunduğu Hadisler Örneğinde Hadisçiliği

İsa Akalın*

Öz

Kelâm, hadis ve fıkıh ilim dallarında verdiği eserlerle tanınan Ali b. Osman el-Ûşî'nin (575/1179) hayatı hakkında detaylı bilgiler tespit edilememiştir. Bununla beraber günümüze ulaşan eserlerinden ve kimi hocalarıyla öğrencilerinden yola çıkılarak hayatı ve ilmî faaliyetleri hakkında birtakım tahminlerde bulunulmuştur. el-Ûşî, *el-Emâlî* dışında, *Gurerü'l-Ahbâr ve Dürerü'l-Eşʿâr*, *Nisâbü'l-Ahbâr*, *Müsnedü Enes b. Mâlik*, *el-Fetâva's-Sirâciyye*, *Muhtelifü'r-Rivâye* adlı eserleri de telif etmiştir. el-Ûşî, *el-Kaşîdetü'l-Lâmiyye* ve *Bed'ü'l-Emâlî* isimleriyle da anılan *el-Emâlî* adlı manzum eserinde İslâm inançlarının temel konularını, kelâm kitaplarındaki ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyyât şeklindeki sıralamaya uygun olarak beyitler halinde anlatmıştır. Kelâm/akâid konularını kısa ve özlü bilgilerle, ezberlenmesi kolay bir tarzda sunan *el-Emâlî*, yazıldığından günümüze kadar okutulagelmiş ve çok sayıda şerh ve tercümeye konu olmuştur. el-Ûşî, *el-Emâlî*'sinde İslâm inanç esaslarını Ehl-i Sünnet bakış açısıyla ele almış; diğer fırkaların muhalif görüşlerine ise kısa ifadelerle işaret etmiştir. el-Ûşî, manzum bir eser olması nedeniyle, *el-Emâlî*'sinde âyet ve hadîslerden doğrudan alıntılar yapmak yerine; âyet ve hadîslerden aldığı aynı veya benzer kelimelerle bunlara telmihlerde bulunarak konuları anlatmıştır. Bu çalışmada el-Ûşî'nin *el-Emâlî*'sinde işaret ettiği/telmihte bulunduğu düşünülen/tahmin edilen hadîsler tespit edilmeye ve bunlardan hareketle *el-Emâlî* manzumesi özelinde kelâm–hadîs ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ali b. Osman el-Ûşî, Hadis, Hadislere Telmih, *el-Emâlî.*

Hadithion of Ali b. Uthmān al-Ūshī who is Theologian of Māturīdī in His *al-Amālī* in the Example of Hadiths That He was Alluded to

Abstract

Ali b. Uthmān al-Ūshī (d. 575/1179) is known for his theology, hadith and fiqh branches of science, could not be determined detailed information about his life. However, it was guessed some about his life and scientific activities, from some of their students and their teachers and his works that arrived to present. al-Ūshī has also copyrighted the works named as *Gurar al-akhbar and durar al-aşʿâr, Nişāb al-akhbār, Musned al-Anas b. Malik, al-Fatāwā al-Sirājiyya, Mukhtelif al-riwaya* outside of the *al-Amālī.* al-Ūshī had told in the order of in couplets *al-Qasîda al-Lâmiyye* and *Bad' al-Amālī*, also known as *al-Amālī* in his poem work entitled the main points of Islamic beliefs, in his boks of theologian, toelogy, prophethood and sem'iyyât. Kelâm's issues short and concise informationpresenting an easy way to memorize *al-Amālī*, he was taughtfrom daylight to daylight; it has been the subject of many commentary and translations. al-Ūshī, of the *al-Amālī* principles of Islamic belief pointed to short statements The Ahl al-Sunnah has taken the view point of view and other groupss for opposing views. al-Ūshī, of the *al-Amālī* because it is a work of verses and traditions instead of making direct quotations, from them receives same or similar words in the sign. In this study tried to be examined al-Ūshī's of the *al-Amālī* pointed thought not to be detected kelâm-hadith's intercommunication.

Keywords: Ali b. Uthmān al-Ūshī, Hadith, Alluded to Hadiths, *al-Amālī.*

7. beyit: نسمّى الله شيئا لا كالاشياء * و ذاتاً عن جهات الستّ خال

8. beyit: وليس الإسم غيراً للمسمّى * لدى اهل البصيرة خير آل

* Dr. Öğretim Üyesi, Manisa CBÜ İlahiyat Fakültesi, isaakalin@hotmail.com

Allah'ı (var olan, anlamında) 'şey' diye isimlendiririz, ancak (yaratılmış) 'şeyler' gibi değildir. (Yine) O'nu altı (6) yönden (mekândan) münezzeh olarak 'zât' diye isimlendiririz.
Âl'in (ümmetin) en hayırlısı basiret ehline (Ehl-i Sünnet'e) göre isim, müsemmanın gayrı değildir.

el-Ûşî bu beyitlerinde Yüce Allah'ın doksan dokuz isminin ifade edildiği hadîsler ile O'nun zâtı hakkında değil de, fiilleri ve yarattıkları üzerinde düşünmeyi emreden hadîslere telmihte bulunmaktadır: إن لله تسعا وتسعين اسما مائة إلا واحدا ، من أحصاها دخل الجنة : Allah'ın doksan dokuz ismi vardır; kim onları sayarsa cennete girer. "[1]

İbn Ebî Zemenîn'in (399/1009) ve el-Beyhakî'nin (458/1066) rivâyet ettiği; لا تفكروا في الله وتفكروا فيما خلق: "Allah('ın zâtı) hakkında düşünmeyin; yarattıkları üzerinde düşünün."[2] تفكروا في كل شيء ، ولا تفكروا في ذات الله: "Herşey hakkında tefekkür edin, ancak Yüce Allah'ın zâtı hakkında düşünmeyin".[3]

14. beyit: ولا يمضى على الديّان وقت * وازمان و احوال بحال

Deyyân (kıyamette herkesi hesaba çekecek olan Allah) üzerine hiçbir şekilde vakit, haller (durumlar) ve zamanlar geçmez (Allah için hiçbir değişiklik söz konusu olamaz).

el-Ûşî, 12. beytinde Yüce Allah'ın mekandan münezzeh olduğunu; bu beytinde ise zamandan ve değişimden münezzeh olduğunu ifade etmektedir. Müellifimiz bu beytinde Maʿmer b. Râşid'in (153/770) naklettiği şu hadîs-i şerîfe telmihte bulunmaktadır: البر لا يبلى والإثم لا ينسى والديان لا يموت فكن كما شئت كما تدين تدان : İyilik karşılıksız kalmaz, günah ise unutulmaz. Deyyân (Allah), ölümsüzdür; istediğin gibi ol; ne yaparsan hesaba çekileceksin".[4]

el-Buhârî (256/870), ise ed-dîn kelimesinin açıklaması olarak, ancak hadîs rivâyet etmeksizin sadece كما تدين تدان metnine yer vermektedir.[5] Sahâbî Ebu'd-Derdâ'dan ise mevkûf hadîs olarak rivâyet edildiğini de görüyoruz: Mâlik b. Dînâr'dan da maktûʿ rivâyet oarak nakledildiği görülmektedir: عن مالك بن دينار ، قال : مكتوب في التوراة كما تدين تدان ، وكما تزرع تحصد [6] el-Beyhakî (458/1066) ise Deyyân isminin geçtiği iki rivâyeti eserine almıştır: Birinde, yukarıdaki Maʿmer b. Râşid'in rivayetine ilave olarak والديان لا ينام : "Deyyân (Allah) uyumaz" cümlesi bulunmaktadır. Diğer rivâyet ise Katâde'den (117/735) maktûʿ olarak naklettiği ve Tevrât'ta Yüce Allah'ın sözü diye yer aldığı vurgulanan şu cümledir: مكتوب في التوراة : ابن آدم أرزقك وتعبد غيري ، ابن آدم تعمل بعمل الفجار ، وتبتغي ثواب الأبرار ، ابن آدم تجتني من الشوك العنب ، كما تدين تدان ، كما تزرع تحصد ، ابن آدم كما ترحم ترحم ، ابن آدم كيف ترجو رحمة الله وأنت لا ترحم عباده ؟ ابن آدم تدعو إلي وتنفر مني Ali el-Muttakî, Kenzü'l-Ummâl'da ise Deylemî kaynak göstererek sahâbî Fedâle b. Ubeyd'den (53/673) مكتوب في الإنجيل: كما تدين تدان. وبالكيل الذي تكيل تكتال cümlesini nakletmektedir.[7]

---

1 Müslim, Zikr 5, 6; el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 1/43, tah. Ahmed Haydar, Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1405/1985.

2 İbn Ebî Zemenîn, *Riyazü'l-Cenne bi-Tahrîci Usûli's-Sünne*, s. 79, tah. Abdullah Muhammed, Medine, Mektebetü'l-Gurabai'l-Eseriyye, 1415/1994.

3 el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, 2/6.

4 Maʿmer b. Râşid, *el-Câmiʿ*, 11/278 (no: 20262; Abdurrezzâk'ın *el-Musannef*'inin sonunda).

5 el-Buhârî, Tefsîr 1, bâb başlığında.

6 Ebû Hâtim er-Râzî, ez-Zühd, no: 93.

7 Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, 15/732 no: 43031.

17. beyit: يميت الخلق قهرا ثم يحيى * فيجزيهم على وفق الخصال

Kudretiyle mahlûkatın hayatlarına son verir, sonra (zamanı gelince de onları) diriltip yaptıklarına göre onların karşılıklarını (ceza veya mükâfat olarak) verir.

el-Ûşî bu beytinde Yüce Allah'ın bütün mahlûkatın hayatlarına son verdikten sonra zamanı geldiğinde onları dirilterek yaptıklarının karşılıklarını vereceğini ifade etmektedir. Boynuzsuz koçun hakkının boynuzludan alınacağına varıncaya kadar; hayvanlar dâhil tüm mahlûkatın diriltilip her hak sahibine hakkının verileceğini ifade eden müellif şu hadîs-i şerîfe telmihte bulunmaktadır: لتؤدن الحقوق إلى أهلها يوم القيامة حتى يقاد للشاة الجلحاء من الشاة القرناء "Kıyamet gününde boynuzsuz koçun hakkının boynuzlu koçtan alınmasına varıncaya dek, hakları mutlaka sahiplerine vereceksiniz."[8]

Konuyla ilgili olarak el-Hâkim'in (405/1014), Enʿâm 6/38. âyetin[9] tefsirine dair Ebû Hureyre'den (58/678) mevkûf olarak rivâyet ettiği şu hadîs kıyamet gününde tüm mahlûkatın haşredileceklerini anlatmaktadır: عن أبي هريرة في قوله عز و جل { أمم أمثالكم } قال يحشر الخلق كلهم يوم القيامة البهائم و الدواب و الطير و كل شيء فيبلغ من عدل الله أن يأخذ للجماء من القرناء ثم يقول : كوني ترابا فذلك { يقول الكافر يا ليتني كنت ترابا }

20. beyit: ولا يفنى الجحيم و لا الجنان * وما اهلوهما اهل انتقال

Cehennem ve cennet sona erip yok olmayacaklardır; aynı şekilde onların ehli (cehennemlikler ve cennetlikler) de ölümlü değildir.

el-Ûşî bu beytinde, cennet ve cehennemlikleri ebedî olarak orada kalacaklarına ve ölümün bir koç gibi boğazlanarak sona erdirileceğine dair Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri şu hadîs-i şerîflere telmihte bulunmaktadır:

يُؤْتَى بِالْمَوْتِ كَهَيْئَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ، فَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الجَنَّةِ، فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ، فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا؟ فَيَقُولُونَ نَعَمْ، هَذَا المَوْتُ، وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ، ثُمَّ يُنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ، فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ، فَيَقُولُ وهَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا؟ فَيَقُولُونَ نَعَمْ، هَذَا المَوْتُ، وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ، فَيُذْبَحُ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الجَنَّةِ خُلُودٌ فَلاَ مَوْتَ، وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلاَ مَوْتَ، ثُمَّ قَرَأَ {وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ}، وَهَؤُلاَءِ فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا {وَهُمْ لاَ يُؤْمِنُونَ}[10]:

يجاء بالموت يوم القيامة كأنه كبش أملح (وزاد أبو كريب) فيوقف بين الجنة والنار (واتفقا في باقي الحديث) فيقال يا أهل الجنة هل تعرفون هذا ؟ فيشرئبون وينظرون ويقولون نعم هذا الموت قال ويقال يا أهل النار هل تعرفون هذا ؟ قال فيشرئبون وينظرون ويقولون نعم هذا الموت قال فيؤمر به فيذبح قال ثم يقال يا أهل الجنة خلود فلا موت ويا أهل النار خلود فلا موت قال ثم قرأ رسول الله صلى الله عليه و سلم { وأنذرهم يوم الحسرة إذ قضي الأمر وهم في غفلة وهم لا يؤمنون }[11]:

21. beyit: يَرَاهُ المُؤْمِنُونَ بِغَيْرِ كَيْفٍ* وَاِدْرَاكٍ وَضَرْبٍ مِنْ مِثَال

22. beyit: فَيَنْسَوْنَ النَعِيم اِذَا رَاَوْهُ* فَيَا خُسْرَانَ اَهْلِ الْاِعْتِزَالِ

Mü'minler O'nu (Allah'ı) (cennette) keyfiyet, idrak ve bir örnek olmaksızın (nicelik ve niteliksiz, bir cisim görüyor gibi değil ve herhangi bir şeye benzetmeksizin) göreceklerdir.

---

8 Müslim, Birr, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/235, 323, 372.

9 Enʿâm 6/38: مَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم مَّا فَرَّطْنَا فِي الكِتَابِ مِن شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ "Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve iki kanadıyla uçanlar, sizin gibi birer toplulukturlar. Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzurunda haşredileceklerdir".

10 Buhârî, Tefsîr, 19/1.

11 Müslim, Cennet, 40.

el-Ûşî bu beytinde, mü'minlerin Allah'ı, cennette hiçbir zorluk çekmeden göreceklerine dair Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri şu hadîs-i şerîflere telmihte bulunmaktadır:

إنكم سترون ربكم كما ترون هذا القمر لا تضامون في رؤيته[12]:

يا رسول الله هل نرى ربنا يوم القيامة ؟ فقال رسول الله صلى الله عليه و سلم هل تضارون في رؤية القمر ليلة البدر ؟ قالوا لا يا رسول الله قال هل تضارون في الشمس ليس دونها سحاب ؟ قالوا لا يا رسول الله قال فإنكم ترونه كذلك[13]:

25. beyit: وَ خَتَمُ الرَّسُلَ بِالصَّدْرِ الْمُعَلَّى * نَبِيّ هَاشِميّ ذِى جَمَالِ

Rasüllerin sonuncusu cemâl (sıfatının) sahibi, Sadr-ı Muallâ (yüceltilmiş olan) Hâşimî Nebî'dir.

26. beyit: إ مامُ الْأَنْبِيَاءِ بِلاَ اخْتِلَافٍ* وَ تَاجُ الأَصِفيَاءِ بِلَا اخْتِلَالِ

Tartışmasız O, bütün peygamberlerin imamıdır (önderidir). Ve asfiyanın (seçkin kulların) tâcıdır.

el-Ûşî bu beyitlerinde Tirmizî'nin rivâyet ettiği şu hadîse telmihte bulunmaktadır: **قالوا : يا رسول الله متى وجبت لك النبوة ؟ قال وآدم بين الروح والجسد** : Sahâbîler; Ey Allah'ın Resûlü nübüvvet sana ne zaman verildi? Diye sorunca şöyle cevap vermişlerdir: "Âdem, rûh ve ceset arasındayken."[14]

Bu rivâyetler yanında tasavvuf kitaplarında Nur-u Muhammedî olarak ifade edilen ve **إن أول ما خلق الله نوري** : "Allah'ın yarattığı ilk şey nurumdur"[15] diye nakledilegelen ve Hz. Peygamber'in sözü olarak tespit edilememiş olan birtakım uydurma hadîsler de söz konusu edilmektedir.

Müellimiz, Hz. Peygamber'in nebîlerin imamı olmasına, hesap günü insanların Hz. Âdem'den başlayarak nebîlerden kendilerine şefaat etmeleri için ricada bulunmaları, ancak her birinin bir mazeretle bunu geri çevirip, en sonunda Hz. Muhammed'e geldiklerinde onun şefaat etmesine (şefaat-i kübrâ) dair hadîs-i şerife[16] telmihte bulunmaktadır.

---

12 Buhârî, Tevhîd, 24.

13 Buhârî, Tevhîd, 24; Müslim, Îmân, 299, 300.

14 Tirmizî, Menâkıb, 2.

15 Abdülhay Leknevî, *el-Âsârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâri'l-Mevzû'a*, s. 43, tah. Muhammed Zağlul, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.

16 Buhârî, Tefsîr, 17/5; Müslim, Îmân, 326-329.

Ошинин хадис илимине кошкон салымы жана “Нисабу-л-ахбар” аттуу эмгеги

Жусупов Майрамбек*

Аннотация

Сиражуддин Али б. Осмон ал-Оший көбүн эсе хадис менен алектенгенине жана эмгектеринин басымдуу бөлүгү бул багытта жазылганына карабастан Ислам ааламында калам аалымы катарын белгилүү болгон. Анын өмүр баянына жана жазган эмгектерине көз чаптырганыбызда мухаддис катарында көрүүгө болот. Булактарда көрсөтүлгөн маалыматтардын негизинде ага таандык делген эмгектердин жалпы саны 10-11 болуп саналат. Булардын арасынан алты китеп хадис илими менен байланыштуу болгондуктан жалпы эмгектердин %60 пайызын түзөт. Андан сырткары фыкх жана калам багыты боюнча жазган эмгектери дагы бар. Бизге жеткен маалыматтар боюнча, Сиражуддин ал-Оший алгачкы илимди чоңойуп өскөн Ош шаарында алган. Ошол маалда Ош илимдин борбору катарында белгилүү эле. Ошто шайху-л-Ислам Насируддин Абу Абдиллах Мухаммед б. Сулайман ал-Ушиден хадис илимин алган. Андан сырткары устазынан Абу Бакир Мухаммед б. Аби Али ат-Тусинин “Табакат” аттуу китебин самаъ жолу менен алган. Хадис илимине таандык делген эмгектеринин ичинен “Нисабу-л-ахбар ли тазкиратил-ахйар” жана “Жуз фи риваяти Анас б. Малин ан Расулиллах би иснадин вахидин” аттуу эмгектери азыркы учурга чейин жеткен. Ошинин “Нисабу-л-ахбар” аттуу эмгеги системалуу түрдө темаларына жараша баптарга бөлүнүп жазылган. Китеп 100 баптан турат. Бул китепти жазууда 14 хадис китебин булак катары колдонуп, сахих, кыска жана маанилүү хадистерди топтогон. Анда миңге жакын хадис бар. Албетте, бул анын хадис илимине маани бергендигин көрсөтөт. Ал чыныгы мухаддис катарында бул илимди мыкты билгендигин көрсөтүп, эмгегинде хадистерди риваят кылууда хадис илиминдеги метод жана эрежелердин негизинде иш алып барган. Ошондой эле, хадистерди кайсыл китептен алгандыгына көрсөткөн румуз колдонгон. Бирок, бул эмгек хадис илиминде каралган талаптарга жооп бербеген айрым хадистерди камтыганы менен, азыркы учурга чейин жетпеген кээ бир китептер жана алардын ичиндеги хадистер тууралуу маалымат бергендиги жагынан манилүү болуп саналат.

Ачкыч сөздөр: ал-Оший, хадис, хадис жазмалары, *Нисабул-Ахбар.*

Ûşî’nin Hadis İlmine Katkıları ve *Nisâbü’l-Ahbâr* Adlı Eseri

Öz

Siracüddin Ali b. Osman el-Ûşî, ağırlıklı olarak hadis alanında meşgul olmasına ve daha çok bu alanda eserler vermesine rağmen, İslam dünyasında kelamcı olarak tanınmıştır. Fakat onun hayatına ve yazmış olduğu eserlere baktığımız zaman kelamcı değil de muhaddis olduğu görülür. Kaynaklarda zikredilen tüm malumatlara dayanarak ona nispet edilen eserlerini sayacak olursak, toplam sayısı 11-12’ye ulaşmaktadır. Bunların içinden altısı hadis alanıyla ilgili olup, onun telif etmiş olduğu eserlerin %60’ını oluşturmaktadır. Diğer kısmını da kelam ve fıkıh alanında yazmış olduğu eserler oluşturmaktadır. Ûşî’nin hadis ile ilgili *Nisâbü’l-Ahbâr li Tezkirati’l-Ahyâr* ve *Cüz fi Rivâyeti Enes b. Malik an Rasulillah bi İsnadin Vahidin* adlı eserleri günümüze kadar gelmiştir. Ûşî, *Nisâbül-Ahbâr*’ını konularına göre baplara ayırmıştır. Kitap 100 babtan oluşmaktadır. Bu kitabı tasnif ederken 14 hadis kitabından sahih, kısa ve öz hadisleri toplamıştır. Eserde bine yakın hadis var. Eserde bine yakın hadis bulunmaktadır. Bu da onun hadislere ne kadar önem verdiğini ve konuda ki titizliğini göstermektedir. Bu eserinde hadisleri naklederken hadis ilmindeki usul ve kurallara uygun hareket etmiş, bilhassa kimin hangi kitabından seçerek aldığına dair rumuzlar kullanmıştır. Siracüddin el-Ûşî’nin, kelamcı ve

* ОшМУнун Арашан гуманитардык институту дин таануу факультети.

fıkıhçı olmakla beraber aynı zamanda muhaddistir. Bu eser, hadîs ilimleri ve târihi adına orijinal bilgilerin ya da rivâyetlerin yer aldığı bir kitap olmasa da, kendi döneminin ihtiyaçlarını karşılayan bir çalışma niteliği taşıması ve kendine hâs kimi özelliklere sahip olması, onu değerli kılmaya kâfi gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ûşî, Hadis, Hadis Derlemeleri, *Nisâbü'l-Ahbâr*.

The Contribution of Ūshī to Hadith and His Work *Niṣāb al-Akhbār*

Abstract

Sirāj al-Dīn Alī b. Uthmān al-Ūshī was famous in the field of hadith and mostly wrote many works about hadith mainly. But he known as a theologian. But when we look at his life and the works he wrote, he was seen as muhaddis not theologian (mutaqallim). If we will count his works that based on all the information mentioned in the sources, the total number of his works reaches 11-12. Of these, six are related to the field of hadith and it accounts for 60% of the works it has written. The other part is composed of works written in the field of kelam and fiqh. Some works of Ūshī come up to the day about hadith which named *Niṣāb al-akhbār wa-tadhkirat al-akhyār* and *Juzz fi riwayat Anas Ibn Malik 'an rasul Allah bi isnadin vahidin*. Ūshī divided into parts according to the subjects in his work *Niṣāb al-Akhbār*. The book consists of 100 parts. While sorting this book he collect authentic, short and accurate hadiths from 14 books of hadith. There are nearly 1000 hadiths in the work. It shows how much he cares about the hadiths and his meticulousness in the matter. In conveying the hadiths in this work, he acted in accordance with the methods and rules of the hadith. Especially used niknames about someone that picked from which book and whom. Sirāj al-Dīn al-Ūshī was being the theologian and a faqikh and the same time he was the muhaddis. Although this work is not a book containing original information or narratives in the name of traditions and history, but it is enough to make it worthwhile to have a work quality that meets the needs of its period and to possess some characteristics to itself.

Keywords: al-Ūshī, Hadith, Hadith Compilations, *Niṣāb al-akhbār.*

Сиражуддин Али б. Осмон аль-Оший (толук аты жөнү: Али б. Осмон б. Мухаммед б. Сулайман Абу Мухаммед Сиражуддин аль-Фаргани аль-Ханафи аль-Матуриди аль-Оший ат-Тайми аш-Шахиди)[1] Фергана өрөөнүнө караштуу Ош шаарында дүйнөгө келген. Туулган жылы туурасында так маалыматтар жок. Болжолдуу түрдө хижрий 575/1179-жылы дүйнөдөн кайткандыгы туурасында маалыматтар бар.[2] Ал түрк тектүү калам аалымы, мухаадис, фыкыхчы жана адабиятчы катары белгилүү болгон. Матуриди акыйдасына байланыштуу "Амали касыйдасынан"[3] улам калам аалымы катары таанылган.

Сиражуддин Али б. Осмон ал-Оший көбүн эсе хадис менен алектенгенине жана эмгектеринин басымдуу бөлүгү бул багытта жазылганына карабастан Ислам ааламында калам аалымы катарын белгилүү болгон. Анын өмүр баянына жана жазган эмгектерине көз чаптырганыбызда мухаддис катарында көрүүгө болот.

Булактарда көрсөтүлгөн маалыматтардын негизинде ага таандык делген эмгектердин жалпы саны 10-11 болуп саналат. Булардын арасынан алты китеп хадис

1 Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kāmusu Terâcim li Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisâ*, IV, 311.

2 Kâtib Çelebi, *Keşf'üz-Zunûn*, II, 1349.

3 Бул эмгек боюнча толук маалымат алуу үчүн караңыз: Durmuş Özbek, *"el-Ûşî ve Kasîdetü'l-Emâlî"si, SÜİFD*, sayı: 5, s. 261-308.

илими менен байланыштуу болгондуктан жалпы эмгектердин %60 пайызын түзөт. Андан сырткары фыкх жана калам багыты боюнча жазган эмгектери дагы бар.[4]

Бизге жеткен маалыматтар боюнча, Сиражуддин аль-Оший алгачкы илимди чоңойуп өскөн Ош шаарында алган. Ошол маалда Ош илимдин борбору катарында белгилүү эле. Ошто шайху-л-Ислам Насируддин Абу Абдиллах Мухаммед б. Сулайман ал-Ошиден хадис илимин алган. Андан сырткары устазынан Абу Бакир Мухаммед б. Аби Али ат-Тусинин "Табакат" аттуу китебин самаъ жолу менен алган. Хадис илимине таандык делген эмгектеринин ичинен "Нисабу-л-ахбар ли тазкиратил-ахйар" жана "Жуз фи риваяти Анас б. Малик ан Расулиллах би иснадин вахидин" аттуу эмгектери азыркы учурга чейин жеткен.

Хадистерди улуу хадис устаздарынан алган. Көбүн эсе самаъ ыкмасы менен алгандыгы белгилүү болгон. Алардын башында Тирминизин "Жами", Марвазинин "аль-Икна", Зандависаатинин "Равзатул-улама" орун алган. Андан кийин "Бухаринин сахихи", Хаддадинин "Уйуну-л-мажалис", Насафинин "аль-Лулийат", Абу Лайстын "Танбих", Дайламинин "Фирдавсу-л-ахбар" жана Сарахсинин "аль-Йавакит" аттуу эмгектерин самаъ жолу менен алгандыгы айтылган.

Хадис боюнча сабак алган устазадары:

1. Шайху-л-Ислам Насируддин Абу Абдиллах Мухаммед б. Сулайман аль-Оши. Оштон чыккан устазы жана жердеши болгон. Ал Кийинчерээк Самарканд шаарына барып илимин уланткан. Самарканнддагы устаздарына:
2. Мухаммед б. Абдулхамид аль-Усманди,
3. Ас-Саййид аш-Шариф Насируддин Абу-л-Касым Мухаммед б. Йусуф б. Мухаммед аль-Алави аль-Хасани ас-Самарканди.
4. Имам Захируддин Абу-л Махасин Хасан б. Али б. Абдулазиз аль-Бухари аль-Маргинани.

Ошинин "Нисабу-л-ахбар" аттуу эмгеги системалуу түрдө темаларына жараша баптарга бөлүнүп жазылган. Китеп 100 баптан турат. Бул китепти жазууда 15 хадис китебин булак катары колдонуп, сахих, кыска жана маанилүү хадистерди топтогон. Анда миңге жакын хадис бар. Албетте, бул анын хадис илимине маани бергендигин көрсөтөт. Ал чыныгы мухаддис катарында бул илимди мыкты билгендигин көрсөтүп, эмгегинде хадистерди риваят кылууда хадис илиминдеги метод жана эрежелердин негизинде иш алып барган. Ошондой эле, хадистерди кайсыл китептен алгандыгына көрсөткөн румуз (белги) колдонгон. Бирок, бул эмгек хадис илиминде каралган талаптарга жооп бербеген айрым хадистерди камтыганы менен, азыркы учурга чейин жетпеген кээ бир китептер жана алардын ичиндеги хадистер тууралуу маалымат бергендиги жагынан манилүү болуп саналат.

Оши жыйнак дооруна караштуу эмгектер жетиле баштаган доордо жашаган. Бул жагынан алганда "Нисабу-л-ахбар" жыйнагы дагы бул доордо жазыла баштаганын белгилеп кетүү керек. Анткени, Оши китебиндеги хадистердин

4 Кенжебек Чыйбылов/Kencebek Çıybılov, Siracuddin el-Ûşî'nin Hayatı ve Kimliği. Арашан Гуманитардык Институтунун Илимий журналы / Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi, sayı: 3-4, Бишкек/Bişkek 2007, s. 122.

санаддарын (равилер чынжырчасын) алып салып колдонулган булактарды румуздар менен берген. Мындай өзгөчөлүгү менен жыйнак дооруна караштуу эмгектердин жалпы схемасын көрсөк болот. Андан мурун буга окшогон мухаддистердин эмгектеринен сөз кылсак дагы,[5] алфавиттик түрдө булактарды пайдалануу жана колдонулган булактарды румуздар менен белгилеп өтүүдө, азыркыга чейин биздин аныктаганыбыз боюнча алгачкы өрнөгү десек туура болот.

Нисабу-л-ахбар, хадис илимдери жана тарыхы боюнча оригиналдуу маалыматтар жана хадистер камтылган китеп болбосо дагы, өзүнүн доорундагы муктаждыктарды камсыз кылган илимий өзгөчөлүктөргө ээ жана жеке өзүнө таандык өзгөчөлүктөргө ээ болуу жагынан даражасын көтөрүүгө жетиштүү десек болот. Нисабу-л-ахбар хадисте жыйнак доору бышып жетилген мезгилде жазылгандыктан, ал теориялык маалыматтардын практика жүзүнө ашырган лабораториялык милдетти аркалаган. Эмгек топтолгон хадис жыйнагы болгондуктан, хадистердин сиххат жагы иликтөөгө алынган эмес. Бул боюнча Али Йардым "Топтолгон хадис жыйнагындагы хадистердин "сиххат даражасын" аныктоо мүмкүн эмес. Себеби бул эмгектерде сахихтигин аныктоодо негиз алынган рави жана ада сыйгалары жок"[6] деп айтып бул маселеге басым жасаган.

КИТЕПТИН АТЫ

Хижрий алгачкы үч кылымдагы бардык илимдин тармактарындагы китептердин ысымдары абдан жөнөкөй жана кыска жазылган. Бизге жеткен маалыматтар боюнча китептин аталышы түрдүүчө келет. Негизинен библиографиялык булактарда жана китепканалардагы *Нисаб* жазууларында китептин аталышы "*Нисабу-л-ахбар ли тазкирати-л-ахйар*" деп келет. Ошондой эле *Нисаб* нускасынын киришүү бөлүмүндө "كتاب نصاب الأخبار لتذكرة الأخيار"[7] деп келгендигин көрүүгө болот. Айрым нускаларда "**الأخيار**" жана "**الأخبار**" сөздөрү тамгалардын окшоштугунан улам жаңылыш жазылып калган.[8] Кээ бир учурларда "Нисабу-л-ахбар ли-тазкири-л-ахйар" деп дагы жазылып калгандыгын көрүүгө болот.

Оши, "*Нисабу-л-ахбар*" китебин жазып калышы жана аталышы туурасында мындайча түшүндүрмө берген: *"Мен бул эмгекти, мындан мурун "гурару-л-ахбар ва дурару-л-ашар" деген аталыштагы топтогон хадис жыйнагымдын ичинин Аз. Пайгамбарыбыздын бейишке алып баруучу улуу сөздөрүнүн арасынан көңүлгө жакын жана абдан сонун 1000 сахих хадисти шакирттерге жеңилдик болсун, аларды жазгандарга жеңилдик болсун деп кыскартып тандап алдым. Ар бир бабка 10 дон хадис койуп, китепти "Нисабу-л-ахбар ли-тазкирати-л-ахйар" деп атадым."*

Тилеке каршы, Ошинин жогоруда аты аталган "Гурару-л-ахбар ва дурару-л-ашйар" аттуу эмгеги күнүбүзгө чейин келген эмес. Эгер ал *Нисабты* 1000 чакты

5 Yardım, *Şihâb'ül-Ahbâr Tercümesi*, s. 9-10.

6 Ali Yardım, *Hadîs II*, s. 121-122.

7 Nisâb, Süleymâniye Ktp. / Yeni Câmi Bölümü 1183 numarada kayıtlıdır. vr. 4a. 30 varaktır. Ta'lîk hatlıdır.

8 Мисалы, Хасан Хүснү Паша (но: 187) нускалуу барак 1 де китептын аты: "Китабу-л-ахбар ли тазкирати-л-ахйар" деп жазылган.

хадистен тандап жазган болсо, анда "Гурар" көлөмдүү китеп десек деле болот.[9] Ал тургай, бул китептин ичиндеги хадистердин санаддары дагы болушу мүмкүн. Себеби "اختصرته ما" сөзүнөн ушундай жыйынтык чыгарууга болот. Оши 15 булагы бар 1000 хадистен турган "Нисаб" эмгегин "Гурар" эмгегинен кыскартып жазуусу дагы Гурардагы булактардын проблемалуу экендигин көрсөтөт. Нисабта билдирилгендей Гурардын булактары 15 менен чектелген эмес болуш керек. Гурар жана бир канча эмгек тилеке каршы, күнүбүзгө чейин белгисиз бойдон калган.

МЕТОДУ ЖАНА РУМУЗ СИСТЕМАСЫ

Жыйнак доорунда алфавиттик тартипте булактарды пайдалануу методу жалгыз гана *"Нисабу-л-ахбарда"* биз көргөн өзгөчөлүк десе туура болот. Жогоруда да белгилеп кеткендей Оши пайдаланган 15 булакты системага салып, алфавиттик тартипте пайдаланууну туура көргөн.[10]

Китебин 10 темага бөлгөн Оши, ар бир темага ондон хадис тандап киргизип, баш аягы 1000 хадис колдонгон. Мындан мурун жазылган "Гурару-л-ахбар ва дурару-л-ашар" аттуу хадис жыйнагынан кызыктуу жана абдан маанилүү хадистерди тандап алып, анын мухтасарын түзгөн.

Оши "*Нисаб*" китебин жазып жатып, колдонгон булактарга румуздар бергендигин жана румуздарды хадистин баш тарабына алып келип булактарды билдиргендигин айткан.[11] Бул ыкма хадистердин башына санадды алып келүүнүн ордуна, булакты көрсөтүү алгачкы мисалдар болуп саналат. Күнүбүздө булак көрсөтүү ыкмаларында дагы, буга окшогон китептердин аттарынын кыскартылышын көрүүгө болот. Ошинин колдонулган адабияттардын аталыштарын тамгалар менен көрсөтүүсүнө окшоштурууга болот. Албетте мындай ыкма, убакытты туура пайдалануу, аталышы узун эмгектердин аттарын кайра-кайра кайталоо кыйынчылыгынан кутулуу максатында каралат.

НИСАБТЫН ЖАЗЫЛУУСУНА ТААСИРИН ТИЙГИЗГЕН ФАКТОРЛОР

Илгери аалымдар китептерди жазуу себептерин, алгачкы бетте билдиришкен. Ошондой эле Оши дагы Нисабды жазуу себебин дагы айткан.

1. *Гурару-л-ахбар жана дурару-л-ашъар* аттуу хадис жыйнагын көлөмдүү жана мааниси оор эмгек катары көрүүсү.
2. Китептеги хадистерди бирден тандап эл түшүнө тургандай абалга келтирип, оңой түшүнүү мүмкүнчүлүгүн түзүп берүү тилеги.
3. Медреселер илимий борборлорго айланган бир мезгилде анда окугандарга оңой түшүнө тургандай кылып китепчеге айландыруу тилеги.
4. Хадистерди жазган хаттат (кооздоп жазуучу), кол өнөрчү сыяктуу өнөрчүлөрдүн көлөмдүү хадис жыйнактарынан хадис тандоодо жаралган түйшүктөрдөн куткаруу ниети.

---

9 غرر الأخبار ودرر الأشعار للشيخ الامام أبى محمد على بن عثمان الاوشى المتوفى في حدود٥٦٩ اقتصر فيه على جمع الف حديث ثم اختصرته في كتاب وسماه نصاب الأخبار لتذكرة الأخيار

10 Mehmet Said Toprak, *Orta Asyalı Türk Muhaddis Ûşî ve Nisâbu'l-Ahbâr,* s. 107

11 *Nisâb'ül-Ahbâr* (K), 4a.

5. Коомго керектүү делген маанилүү 100 теманын ар бирине 10 дон хадис келтирип, окугандарга маалымат берүү максаты.
6. Негизги хадис жыйнактарына жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ боло албагандарга хадистерди жеткирүү аракети.
7. Айланасындагы адамдардын Гурар китебин кыскартуу же жеңил хадис топтомун жазуу туурасындагы тилектери.[12]

Жогорудагы факторлор мындай китеп жана буга окшогон китептердин жазылышына себеп болгон. Чындыгында коомдун бардыгы тарабынан окулбаган мазмуну терең жана оор эмгектер, талыкпаган эмгектин натыйжасында билим деңгээли төмөн адамдарга жеткирүү жана аларды маалымат менен камсыз кылуу болуп саналат.

НИСАБУ-Л-АХБАРДАГЫ ХАДИСТЕРДИН ЖАРАМДУУЛУГУ

Бир эмгектеги риваяттардын жарамдуулугу андагы хадстердин сахихтигин аныктоо менен гана ишке ашат. Бирок кандайдыр бир булактын белгилүү бир убакыт аралыгында жана коомдун көпчүлүгү тарабынан кабылдануусу, коомдук жана маданий жактан хадистердин кадыр-баркын көтөрөт.

Нисаб, хадис илими койгон критерийлерге андагы хадистердин жарамдуулгу тала-тартыш жаратса дагы, күнүбүзгө чейин келбей калган айрым булактардагы хадистерди камтуусу жагынан маанилүү болуп саналат. Мисалы, булактардын катарында Мухаммед б. Ахмед аль-Марвазинин (ө. 450/1058) *“аль-Икна фи-л-хадис”* аттуу эмгеги жоголгон булактардын катарына кирет. Бирок, Оши бул китептен 138 хадис тандап алып, эмгегинде колдонгон. Жогоруда белгилеп кеткендей 15 булактын ичинин 3-орунда турат. Андыктан Оши эмгегиндеги 138 хадис, ошол булактын мазмуну күнүбүзгө чейин жетүүсү жагынан маанилүү болуп саналат.[13]

Ошондой эле “Нисабта” колдонулган булактардын арасында Кады Абу Бакр Мухаммед б. Аби Бакр ат-Тусинин (ө. 405/1014) *“Китабу-т-табакат”* дагы жоголгон булактардын катарына кирет. Оши, бул китептен 7 хадис алган. Аз болгонуна карабастан Ошини бул булактан пайдалануусу, анын булактарды колдонууда алфавиттик тартипке маани бергендигине байланыштуу.

Жыйнак доорунда жазылган эмгектердин катарын толуктаган “Нисабу-л-ахбар” ошол доордун бүтүндөй өзгөчөлүктөрдү ичине камтыйт. Анда негизинен санаддар жазылган эмес. Эмгектин толук аты узун, коозддолуп жазылган жана андагы темалар жаңыланган. Белгилүү болгондой Оши дагы эмгегиндеги хадисттердин сахихтик жагын караган эмес. Себеби ал доордо хадистердин көлөмдүү хадис жыйнактардына топтолуусу жана оозеки риваяттын ордуна жазуу түрүндөгү риваяттардын кеңири жайылуусу негиз болгон.

Оши дагы 15 булактын арасынан тандап жатып, андагы хадистерди хадис аалымы катарында эмес, маданият адамы катарында тандаган десек туура болот.

Нисабу-л-ахбарда эң көп колдонулган булактар:

12 Mehmet Said Toprak, *Orta Asyalı Türk Muhaddis Ûşî ve Nisâbu'l-Ahbâr,* s. 110.

13 Mehmet Said Toprak, *Orta Asyalı Türk Muhaddis Ûşî ve Nisâbu'l-Ahbâr,* s. 113.

1. Нутаф (240) хадис.
2. Шихабт(223) хадис
3. Икна (138) хадис
4. Танбих (91) хадис

Бул булактардан колдонулган хадистин жалпы саны 692. Бул эмгектердин өзгөчөлүгү жыйнак доорунда жазылгандыгы жана ошол доорго таандык өзгөчөлүктөргө ээ болуусу. Ошондуктан, Оши Нисаб китепбин жазып жатып хадистин санадына эмес, колдонулушун негиз алган.

Эң аз хадис алган булактарга: Жами (70), Лулуиййат (40), Равза (37), Муснад (28), Сахих (27), Канз (27), Йавакит (24), Фирдавс (19), Гариб (14), Уйун (13), Табакат (7) жана Амали (2) болуп саналат.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

Zirikli, Hayreddin: el-A'lâm: Kāmusu Terâcim li-Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisa, Matbaatü Dar'il-'İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1995.

Çelebi, Kâtib, *Keşfû'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütübi ve'l-Fünûn* (nşr. Şerefeddîn Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge), I-II, İstanbul 1360-1362/1941-1943.

Özbek, Durmuş : "Ûşî ve Kasidet'ul-Emâlî", Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 5. sayı, Konya 1994.

Yardım, Ali, *Şihâb'ül-Ahbâr Tercümesi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1999.

_____ *Hadîs* I-II, Damla yayınevi, İstanbul 1998.

Nisâb, Süleymâniye Ktp. / Yeni Câmi Bölümü 1183 numarada kayıtlıdır. vr. 4a. 30 varaktır. Ta'lîk hatlıdır.

Hasan Hüsnü Paşa [dem. nu:187] nüshası varak 1a'da eserin ismi *"Kitâb'ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr"* şeklinde yazılmıştır.

Кенжебек Чыйбылов/Kencebek Çıybılov, Siracuddin el-Ûşî'nin Hayatı **ve** Kimliği. Арашан Гуманитардык Институтунун Илимий журналы / Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi, sayı: 3-4, Бишкек/Bişkek 2007, s. 122.

Mehmet Said Toprak, *Orta Asyalı Türk Muhaddis Ûşî ve Nisâbu'l-Ahbâr,* İzmir 2005.